

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Допустити до захисту
_____ завідувач кафедри
« ____ » _____ 2020 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА
з теми:

**Динаміка і характер етнодемографічних процесів
в країнах євросоюзу
(70-ті рр. ХХ – десяти роки ХХІ ст.)**

Виконала: студентка Іst1-М19z групи
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
за освітньо-професійною програмою Історія
Рівняк Ірина Михайлівна

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Гуменюк Анатолій Олексійович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський, 2020

Зміст

Вступ.....	3
I. Характеристика джерел та історіографії.....	9
1.1. Ступінь вивченості проблеми.....	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	16
II. Етно - демографічна ситуація у країнах Центральної та Західної Європи на початок 90-х років XX ст.....	22
2.1. Етнічна та демографічна ситуація в Європі на межі 80 – 90-х років XX ст.....	22
2.2. Основні чинники етно – демографічної стратифікації в останньому десятилітті XX ст.....	32
III. Тенденції та характер етно – демографічних змін у країнах Центральної та Західної Європи протягом перших десятиліть XXI ст.....	43
3.1. Особливості, проблеми та перспективи демографічних процесів у корінних народів європейських країн.....	43
3.2. Специфіка демографічних процесів у різних народів Європи в межах 2001 – 2020 років.....	52
IV. Міграційні процеси у загальній динаміці етно – демографічного складу населення.....	63
4.1. Внутрішні міграції як чинник етно – демографічних змін. Україна в системі європейських міграцій.....	63
4.2. Проблема зовнішніх міграцій у системі етнічної та демографічної еволюції країн Центральної та Західної Європи.....	74
Висновки	85
Список використаних джерел та літератури	90
Додатки	97

Вступ

Кінець XX - початок XXI століть ознаменувався новим трансформаційним етапом розвитку етнічних та демографічних процесів, що пов'язані із проблемами порушення механізмів відтворення населення у різних країнах світу, масштабною урбанізацією та активізацією міграційних тенденцій.

Сьогодні свого апогею сягнула глобалізація, яка фактично зробила економіки країн тісно переплетеними та взаємозалежними. Однак у той же час це породило низку проблем, вирішення котрих залежить від спільних зусиль всіх регіонів світу. Світова демографічна криза є однією з таких проблем. Падіння рівня народжуваності, зниження рівня смертності і зростання тривалість життя населення є характерним для розвинутих країн, які переходять до постіндустріальної фази розвитку. Це призводить до старіння нації та зростання демографічного навантаження на економіку і суспільство.

Водночас, бурхливе зростання чисельності населення в країнах третього світу та зростаюча потреба в робочій силі у розвинутих країнах породжує значні проблеми з міграційним тиском перших на другі. Це закладає основу етно-демографічних деформацій, які особливо наочно простежуються на прикладі сучасної Західної Європи. Тож демографічна криза потребує нагального вирішення, оскільки це становить загрозу подальшому розвитку та навіть збереженню цивілізаційної ідентичності європейських народів.

Актуальність теми дослідження визначається важливістю знання етно- демографічних змін у будь який історичний період, в тому числі і в сучасний, а також факторів, що їх зумовлюють. Зростаючий інтерес та занепокоєння щодо назрілих проблем етно-демографічної еволюції сучасної Європи - це той чинник, який зумовлює необхідність поглибленого науково-аналітичного підходу до змісту, характеру та можливих шляхів вирішення цієї проблеми.

Така актуальність зумовлена очевидними наслідками реальних етно-демографічних змін в країнах Європи, які здатні призвести до втрати багатьма країнами своїх провідних позицій, ментального та цивілізаційного обличчя.

Саме тому вона потребує деталізованого вивчення, об'єктивної оцінки та правильного, раціонального шляху вирішення.

Сьогодні майже всі європейські країни переживають тривалий спад в народжуваності і, отже, старіння населення. Це призводить до скорочення природного приросту населення, а в деяких випадках - до його скорочення. У той же самий час в структурі населення продовжує зростати частка людей похилого віку, а чисельність працездатного населення по відношенню до всього населення скорочується. До того ж, зростаючий міграційний тиск, особливо великих груп переселенців неєвропейського походження, який потенційно міг би компенсувати скорочення чисельності працездатного населення, на даний час створює комплекс проблем цивілізаційного характеру. Зростаючі демографічні диспропорції між різними етно-релігійними громадами здатні в перспективі призвести до кардинальної зміни обличчя європейської цивілізації і до загострення міжцивілізаційного конфлікту на теренах Європи.

Це підтверджує той факт, що в кожен історичний період, у кожній з країн існують причини складання відповідної чисельності населення залежно від умов розвитку суспільства. А також це свідчить, що кризовий характер суспільства і кризовий характер його демографії – явища взаємопов'язані. Міграції ж населення в цьому випадку, хоча і тимчасово знімають частину соціальної напруги, але жодним чином не сприяють виходу суспільства з кризового стану а навпаки створюють перспективи демографічного та інтелектуального виснаження суспільства у найближчому майбутньому.

Етно-демографія за своєю природою є інтегральною дисципліною і це не лише чисельність людей, піраміди віку, короткострокова і довгострокова кон'юнктура. У зв'язку з нерівномірністю історичного розвитку зберігає

актуальність зіставлення закономірностей відтворення населення, його руху у просторі із демографічними процесами у сучасних країнах.

Метою даної роботи є виявлення основі аналізу статистичних джерел та літератури динаміки етно-демографічних змін у країнах Західної та Центральної Європи протягом останнього десятиліття ХХ ст. та перших двох десятиліть ХХІ ст., розгляд особливостей, причин та наслідків еволюції демографічних процесів в країнах регіону а також можливих перспектив їх подальшого розвитку.

Досягнення визначеної мети передбачає поетапне вирішення таких **завдань:**

- зробити аналіз джерельної бази роботи та дослідити ступінь вивченості проблеми;
- розглянути специфіку етнічного складу населення Західної на Центральної Європи та його основні демографічні показники;
- виявити причини, характер і тенденції демографічних змін у корінних народів Європи та наслідки еволюції демографічних показників для економіки та суспільства країн регіону;
- проаналізувати розвиток етнічних процесів (консолідації, асиміляції, інтеграції) і процесів міграцій, що відбувалися протягом 90-х рр. ХХ ст. – перших десятиліть ХХІ ст. і що вплинули на етнічний склад населення регіону;
- розглянути демографічні відмінності різних частин і народів Європи, дати їм оцінку і охарактеризувати їх вплив на сучасну ситуацію.
- показати найважливіші чинники і тенденції етнічних та демографічних змін, пов'язаних з різними типами міграцій населення протягом останніх десятиліть;
- охарактеризувати специфіку, масштаби та значення міграційних процесів та з'ясувати їх вплив на демографічні показники у різних країнах Європи.

Предметом дослідження є етно-демографічні процеси у країнах Західної та Центральної Європи протягом кінця ХХ ст. – перших десятиліть ХХІ ст, які були наслідком внутрішніх демографічних змін та міграцій населення різних видів.

Об'єктом дослідження є сучасна етно-демографічна структура населення країн Західної та Центральної Європи, яка стала наслідком внутрішніх змін та складалася під впливом міграційних процесів у досліджуваний час.

Хронологічні межі дослідження. Обмеження хронологічних рамок досліджуваної проблематики 90-ми роками ХХ ст. – першими десятиліттями ХХІ ст. продиктоване цілісністю періоду, як часу пов'язаного з руйнуванням радянського блоку, формуванням ряду нових держав на пострадянському просторі та в межах Центральної Європи і суттєвим розширенням Європейського союзу на схід. Це також зумовлено внутрішньою єдністю етно-демографічних характеристик, які мали місце в межах регіону в цей час.

Географічні межі дослідження включають регіон Західної та Центральної Європи, як певну сукупність країн переважно об'єднаних у Європейський Союз та ряд інших, тісно пов'язаних географічно, історично та цивілізаційно з ними (Велика Британія, Швейцарія, Норвегія, ряд балканських країн тощо). З меж пострадянського простору розглядаються країни Балтії (члени ЄС) та Україна, як важливий суб'єкт міграційних процесів на європейському просторі.

Методологічною основою роботи є принципи об'єктивності та історизму. Принцип об'єктивності передбачає аналіз предметів і явищ як феноменів об'єктивної дійсності, дослідження, вільний від доктринальної чи ідеологічної заданості і упередженості. Принцип історизму знаходить своє вираження в логіко-історичному підході, що дозволяє розглядати події і явища як феномени конкретної історичної епохи, взяті в контексті загальноісторичних подій і закономірностей свого часу, досліджувати явища

в їх постійному розвитку і видозміні, розуміючи приватні факти як відображення більш загальних закономірностей.

У магістерському дослідженні був застосований міждисциплінарний підхід, заснований на застосуванні теоретичних розробок етнології, соціології, демографії, політології. Понятійно-концептуальний апарат цих наук дозволяє досліджувати феномени історичної дійсності і як елементи соціально-політичних і культурних систем, виявляючи їх особливі функції в суспільстві.

Теоретико-методологічною основою дослідження послужили теорії та методологічні концепції, представлені у працях сучасних вітчизняних і зарубіжних істориків, етнологів, соціологів, демографів. Найширше використовувалися загальнонаукові методи - системний, структурно-функціональний, порівняння, узагальнення, методи кількісного та якісного аналізу. Соціологічний підхід дозволив виявити і охарактеризувати територіальну специфіку міграційних процесів в умовах постіндустріального суспільства, зокрема, розширити уявлення про масштаби та наслідки трудової міграції.

Наукова новизна роботи пов'язана з дослідженням історичних явищ, які ще не знайшли висвітлення в узагальненому науковому вигляді. Крім того, для дослідження обрано оригінальні хронологічні межі, які ще не використовувалися дослідниками етно-демографічних проблем, але які мають логічні підстави для наукового розгляду, оскільки дають змогу розглянути демографію європейських народів в межах між відправними точками.

Практичне значення роботи визначається тим, що зібраний і проаналізований матеріал, висновки вносять певний внесок у дослідження етно-демографічних процесів на межі XX - XXI століть. Матеріали і висновки магістерської роботи можуть бути використані у вузівському викладанні для підготовки лекційних курсів та спецкурсів з новітньої історії

країн і регіонів світу, при написанні кваліфікаційних та наукових робіт різного рівня.

Структура роботи. Магістерська робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків.

Апробація роботи. Головні положення і висновки роботи були оприлюднені і схвально оцінені під час її попереднього захисту на засіданні кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка у листопаді 2020 року. Результати роботи також в узагальненому вигляді подані у вигляді статті у студентському науковому збірнику.

Висновки

Узагальнюючи матеріал нашого дослідження слід зробити наступні висновки:

1. Під основними етно-демографічними проблемами країн Центральної і Західної Європи слід перш за все мати на увазі зниження народжуваності, старіння населення і нерівномірність демографічної динаміки притаманні абсолютній більшості корінних народів регіону. Падіння народжуваності негативно позначається на динаміці природного приросту і ставить загальні темпи приросту населення в залежність від сальдо міграції, що тягне за собою довгострокові ризики економічного, політичного, соціального та іншого плану. Старіння населення веде до зміни його вікового складу і зростання демографічного навантаження, що може негативно позначитися на пропозиції робочої сили і збільшити соціальне навантаження на бюджет.

Нерівномірність демографічної динаміки в окремих країнах Європи здатна посилити вже існуючі дисбаланси (наприклад, з точки зору внутрішньої регіональної міграції) і ускладнити і без того не надто розвинену координацію між країнами (Наприклад, в області соціальної або міграційної політики). Проте зазначені проблеми все ж мають обмежений негативний економічний ефект. Так, завдяки державному регулюванню, наслідки зростання навантаження на бюджети виявляться практично нівельовані (якщо прогноз Європейської комісії виявиться вірним), а скорочення частки населення працездатного віку буде в деякій мірі пом'якшуватися збільшенням зайнятості людей непрацездатного віку.

Для досягнення цілей соціальної програми ЄС необхідне розуміння ступеня впливу національної політики на демографічні тенденції. Однак взаємозв'язок між політикою і демографією досі залишається не до кінця вивченою і часто з'ясування дійсних причин демографічних змін виявляється дуже складною, а іноді і нездійсненним завданням.

2. Зростаючі демографічні проблеми тривалий період вирішувалися в Європі за рахунок внутрішніх ресурсів та заохоченні трудової міграції з

європейської периферії та з-поза меж Європи. Тривалий період успішна реалізація заходів по залученню трудових резервів через внутрішні міграції та використання людського капіталу переважно європейського походження не викликала дисбалансу та цивілізаційних загроз. Проте ресурс внутрієвропейських міграцій обмежений через посилення демографічних проблем у ширшому колі європейських країн. Це призвело до активізації міграції з інших регіонів світу і до виникнення проблем етнічного, конфесійного та ментального порядку у стосунках між корінними етносами Європи та новопубліци етнічними громадами. На нашу думку, число некорінного населення в зарубіжній Європі зростатиме, що ще сильніше ускладнить етнічний склад населення регіону в XXI столітті. У зв'язку з цим важливо зрозуміти - в країнах зарубіжної Європи відбулися значні зміни в національному складі населення, це в свою чергу вимагає докорінної зміни національної політики урядів європейських держав.

3. Починаючи з 90-х років XX ст., залучення людського потенціалу країн мабутньої східної периферії ЄС та країн пострадянського простору у економіку ЄС викликало зростаючий віковий та інтелектуальний дисбаланс як у країнах сходу ЄС так і на теренах пострадянського простору. Зокрема, на початку XXI ст. бурхлива трудова міграція торкнулася населення України, значна частина якого витушила у пошуках кращої долі до країн ЄС. У довгостроковій перспективі це суттєво загострює демографічну кразу в межах України, оскільки країну залишає найбільш продуктивна, працездатна частина населення, значна частина якого назавжди залишила свою батьківщину, осідаючи на постійне місце проживання в країнах ЄС.

4. У Європі крім численних корінних народів збільшується число некорінних етносів. При цьому відносна і абсолютна чисельність останніх постійно зростає за рахунок імміграції і більш високого природного приросту. У населення зарубіжної Європи влилися мільйони вихідців з Азії, Африки та Латинської Америки. Зміни чисельності неєвропейського населення частково вплинули на життя корінних європейців і привели до

якісних змін у житті європейців: вони змушені звикати до «сусідства» з великими групами людей, що відрізняються від них культурою, релігією, способом поведінки, стилем спілкування. Ряд міжетнічних конфліктів є свідченням того, що моделі інтеграції іноземців, що історично склалися в європейських країнах, в нинішніх умовах дають збої. Західна Європа вельми успішно справлялася з інтеграцією іммігрантів - носіїв європейської культури. Вони намагалися якомога швидше засвоїти нові традиції і звичаї, вросли вноу для них ґрунт і тому легко асимілювалися.

5. Мігранти з країн Третього світу принесли з собою інші культури, релігії, традиції. Потрапивши в нове для них середовище, вони не проявили готовності до асиміляції, а стали жити за власними законами і звичаями в замкнених етнічних анклавів. Частина цих іммігрантів вдалося в якійсь мірі інтегруватися в економічне життя нових для них країн, але їх соціальна і культурна інтеграція не відбулася. Ці іммігранти так і не стали органічною частиною європейських суспільств і живуть окремим від них, паралельним життям. Слід зазначити, що тенденція до створення етнічних спільнот спостерігається у всіх європейських країнах, незалежно від того, яку саме модель інтеграції іммігрантів вони використовують.

Таким чином, в європейських країнах сучасна система натуралізації не в змозі вирішити проблему інтеграції та політичної соціалізації величезних мас транснаціональних мігрантів та їхніх нащадків, особливо якщо вони є представниками мусульманських діаспор. На тлі демографічних прогнозів і процесів подальшої інституалізації діаспор це викликає серйозні побоювання як політичних лідерів, так і широких мас громадськості, особливо в зв'язку з тим, що в майбутньому це може загрожувати стабільності сучасних демократій, яка багато в чому визначається «якістю» громадян і «здатністю» іммігрантів до сучасного громадянства. Особливу значущість в даному контексті набувають громадянська ідентичність, законослухняність і лояльність до політичних інститутів, переважання толерантного ставлення в умовах багатонаціональних суспільств.

6. Більшість етносів Європи склалися в нації і мають монолітні власні національні держави, але багато країн і з великим числом національним меншин (наприклад, Франція, Іспанія, Великобританія та ін.). Деякі народи об'єдналися в окремі держави і сформували державні національні спільності, що складаються з декількох етносів - швейцарську, бельгійську, іспанську. Частина народів зарубіжної Європи не сформували своєї державності, оскільки територія їх проживання була, в більшості випадків, насильно включена до складу національних держав, і тепер вони є національними меншинами. У другій половині ХХ століття все більшої ролі стали набувати інтеграційні процеси, стали з'являтися наднаціональні економічні структури, які пізніше перейшли на політичний рівень.

У сучасній Європі в кінці ХХ ст. - початку ХХІ ст. склався, на наш погляд, своєрідний етно-конфесійний склад населення, збереження і розвиток якого в ХХІ ст. могло б служити прикладом мирного співіснування людей різних етносів, що відрізняються один від одного культурою, традиціями, мовою, релігійними обрядами, манерами поведінки, але поважають право кожного людини на етнічне самовизначення і самовираження.

7. Протягом кінця ХХ- початку ХХІ ст. відбувалося ускладнення етнічного складу населення регіону, але багато європейців прийшли до усвідомлення того, що без об'єднання і загальноєвропейського самосвідомості неможливо мирне співіснування. На нашу думку, в найближчі десятиліття буде відбуватися подальше ускладнення етнічного складу населення Європи. Як і раніше, незважаючи на обмежувальні санкції і конфліктні ситуації, даний регіон буде центром трудової імміграції. Низька народжуваність серед більшості корінних європейських народів призведе до зниження чисельності населення багатьох держав, що підтверджують прогнози ООН. Одночасно з цим висока народжуваність і імміграція приведе до збільшення чисельності представників африканських, азіатських і латиноамериканських народів. У ситуації, що склалася, коли регіон стає все більш багатонаціональним, важливо зберегти етнічну та культурну

самобутність, свободу кожної людини, як представника певної етнічної групи. Для збереження стабільності в зарубіжній Європі необхідно, з огляду на етнічне, релігійне, культурне і лінгвістичне різноманіття, дотримуватися рівноправ'я всіх етносів, незалежно від того чи є вони корінними або некорінними, титульними етносами або національними меншинами, етносами-мільйонерами або нечисленними народами.

8. Застосування досвіду Європейських країн у системі державного регулювання демографічними процесами може бути досягнуто лише в єдності економічних, адміністративно-правових та ідеологічних методів демографічної політики, і у цьому контексті є необхідність подальших наукових пошуків можливості оптимізації державного регулювання демографічних процесів великих міст, на основі аналізу ролі таких міст у територіальних системах держави та їх впливу на ефективність функціонування регіонів у певних політичних та соціально-економічних умовах.

Список використаних джерел і літератури

I. Джерела.

1. Основные демографические показатели по всем странам мира в 2020 году //ДемоскопWeekly - № 875 – 876, 26.10 – 8. 11. 2020.
2. Политика по интеграции иммигрантов в странах – членах ПАСЕ от 24 июля 2003 г. Доклад Комитета по миграции, беженцам и демографии, представленный Парламентской ассамблее Совета Европы 24 июля 2003 г. – Режим доступа: <Http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc03/EDOC9888.htm>.
3. Europe in figures. Eurostat yearbook 2012. European Commission.Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2012 — 692 pp.
4. Eurostat regional yearbook 2009 - European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union 2009 — 153 pp.
5. Eurostat Integration -[Электронный ресурс]. – Режим доступа: [unesewww.unece.org > ces > mtg1](http://unece.org/ces/mtg1)
6. The European Commission’s website about migration [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://publications.europa.eu/webpub/com/factsheets/migration-crisis/en/>
7. Demographic Scenarios for the EU: Migration, Population and Education / European Commission. – Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2019. – 89 p.
8. Half a billion inhabitants in the EU27 on 1 January 2009, 329 million in the euro area // Eurostat newsrelease. – Access mode : ec.europa.eu/eurostat.
9. Immigration in the EU27 in 2006 // Eurostat newsrelease. – Access mode : ec.europa.eu/eurostat.
10. Statistical Yearbook 2010 For the Federal Republic of Germany, <http://www.destatis.de/>: Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 2011.
11. Moving Europe: EU research on migration and policy needs. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. - 2012 – C.43

12. Офіційний сайт статистичної служби Європейського Союзу (EUROSTAT) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>
13. Demographic Outlook for the European Union 2019 [Electronic resource] // European Parliamentary Research Service. - European Union, 2019. Mode of access: EN.pdf (Application date: 02.02.2020).
14. Demographic Scenarios for the EU: Migration, Population and Education / European Commission. - Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2019. - 89 p.
15. Population of Central and Eastern Europe. Challenges and Opportunities. European Population Conference. Warsaw, 26-30 August 2003. Statistical Publishing Establishment. Warsaw 2003,

II. Монографії і статті.

16. Агафонов А.И. Украина: Эмиграция 2014–2015 годов / А.И. Агафонов // Вестник ПНИПУ. Социально-экономические науки. 2016. № 1. – С. 47 – 52.
17. Бьюкенен П.Дж. Смерть Запада. Как вымирающее население и нашествие иммигрантов угрожают нашей стране и цивилизации / П.Дж.Бьюкенен. Актуальные проблемы Европы. – 2005. - №1. - С. 18 – 44.
18. Верещагина Е. Л. Иммигрантские общины в Италии: взаимоотношения с принимающим обществом/ Е.Л. Верещагина // Актуальные проблемы Европы. - 2009. - № 4. – С. 120 – 140.
19. Гладун О.М. Нариси з демографічної історії України ХХ століття : Монографія / О.М. Гладун ; НАН України, Ін-т демограф. та соціальн. дослідж. ім. М.В. Птухи. — Київ, 2018. — 224 с.
20. Гладун О.М. Оцінка гіпотетичних втрат населення України за період 1897– 2012 рр. / О.М.Гладун // Демографія і соціальна політика. - №2. - 2013. - С.147 – 155.
21. Голюков А. П. Глобальна демографічна проблема сучасності: стан та перспективи / А. П. Голюков // Вісник Харківського національного

- університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. - 2016. - вип. 5. - С. 8-12.
22. Долінченко О. М. Досвід європейських країн щодо державного регулювання демографічних процесів у великих містах / О. М. Долінченко, Н. П. Кризіна. // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2014. - № 3. – С. 1 – 6.
23. Европа в поиске новых решений = Europe in search of new solutions : / [А.С. Айвазян и др. ; отв. ред. Р.Н. Лункин, П.В. Осколков]. – М. : Ин-т Европы РАН , 2020. – 140 с.
24. Животовская И.Г. Иммигранты в Италии: Проблемы интеграции. (Обзор) / И.Г.Животовская // Актуальные проблемы Европы.– 2006. – №1. – С. 115 – 151.
25. Животовская И.Г. Италия на пути к мультиэтническому обществу: проблемы и поиск решений / Животовская Ирина Георгиевна // Актуальные проблемы Европы. - 2011.-№ 4. - С.166 – 192.
26. Зайка К. В. Модели национальной интеграции в Германии, Франции, Великобритании, США и Канаде в послевоенный период в условиях возрастающих иммиграционных потоков / К.В. Зайка //Сравнительная политика. – 2014. - №5(3(17)). – С.109-127.
27. Измestьев И.П. Причины и особенности продвижения сирийских и иракских беженцев в Германию / И.П. Измestьев // КАНТ/ - 2016. - № 1 (16). – С. 76 – 81.
28. Ионцев В.А. Международная миграция: населения: теория и история изучения / В.А. Ионцев. – М.: Диалог-МГУ, 1999. – 370 с.
29. Казьмина О.Е., Пучков П.И. Основы этнодемографии: Учеб. пособие / О.Е. Казьмина, П.И. Пучков.- Ин-т "Открытое о-во". - М.: Наука, 1994.- 253 с.
30. Кальницька М. А., Стецишин В. Р. Демографічна криза як складова економічно розвинутих країн / М. А. Кальницька, В. Р. Стецишин // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. - 2018. – Вип. 1. - С. 43-46.

31. Карпов Г.А. — Демография современной Великобритании: взрыв или кризис? / Г.А. Карпов // Социодинамика. – 2017. – № 9. – С. 1 - 20.
32. Комиссарова Ж.Н. Современные демографические проблемы Европейского союза / Ж.Н.Комиссарова, Е.А.Сергеев. — Текст: электронный // Мировое и национальное хозяйство. — 2020. — №1(50). — С. 1 - 19.
33. Костюк Л. Особливості етнодемографічного розвитку країн Європи кінця ХХ – початку ХХІ століття / Л. Костюк // Україна–Європа–Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2009.- С. 23 – 29.
34. Костюк Л. Міграційна політика Німеччини на початку ХХІ століття / / Л. Костюк //Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2015. – Вип. 16. – У 2 ч. – Ч. 1.
35. Костюк Л. Міграція в Україні: причини, легітимність, наслідки для соціуму / / Л. Костюк // Україна–Європа–Світ. – Вип. 4: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2010. – С. 82 – 91.
36. Клупт М.А. Демографическая повестка ХХІ века: теории и реалии / М.А. Клупт // Социологические исследования. - 2010. - № 8. - С. 60-71.
37. Куревіна І.О. Сучасна міграційна політика України в контексті посилення транскордонного співробітництва із країнами ЄС / І.О. Куревіна// Механізми взаємодії суб'єктів економічних відносин у транскордонному просторі, 2013, Вип.4. – С. 275 – 280.
38. Комиссарова Ж.Н. Эволюция демографических ресурсов Франции / Ж.Н. Комиссарова // Мировое и национальное хозяйство.- 2015. - №2 .- С. 34-40.
39. Кондратьева Т. С., Новоженова И. С. Иммигранты в Европе: модели интеграции / Т.С.Кондратьева, И.С.Новоженова // Актуальные проблемы Европы. - 2006. - № 1. - С. 9-59.

40. Кудеярова Н. Испания после миграционного бума: социально-экономическая и внешнеполитическая проекции / Н. Кудеярова // Современная Европа. – 2019. - №1. – С. 80 – 91.
41. Ливи Баччи М. Демографическая история Европы / М. Ливи Баччи [Серия «Становление Европы»]. - СПб.: Александрия, 2010. – 304 с.
42. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія / О.А. Малиновська. – К. : НІСД, 2018. – 472 с.
- Міграційні процеси в країнах ЦСЄ у контексті європейської інтеграції / www.dnu.dp.ua > docs > ndc > konkurs_stud.
43. Михайлов С.В. Европа: от временных иностранных рабочих к новым этническим меньшинствам / С.В. Михайлов // Актуальные проблемы Европы. 2005. № 1. – С. 45 – 68.
44. Михайлов А. И. Старченков Г.И. Перегрузка Западной Европы / А.И. Михайлов, Г. И. Старченков // Вестник РЭУ - 2013 - № 4. – С. 107 – 111.
45. Молодикова И.Н. Особенности этнических миграций в странах Центральной Европы в XX – начале XXI века// Центр миграционных исследований / migrocenter.ru/publ/konfer/.../m_kavkaz039.p...
46. Новикова О. Н. Иммиграция в Европе и новые подходы к проблеме безопасности. Обзор / О.Н. Новикова // Актуальные проблемы Европы (Проблемно-тематический сборник ИНИОН РАН). — Москва : РАН ИНИОН, 2008. — №4. — С.18-40.
47. Овдін О. Порівняльний аналіз демографічного розвитку в Європейському Союзі та Україні. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02\(2\)/Ovdin.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02(2)/Ovdin.pdf).
48. Е.А. Омельченко. Иммиграция в страны Запада (вторая половина XX – начало XXI вв.): цифры и факты в историческом контексте/ Е.А. Омельченко // Локус. – 2018. - №1. – С. 63 – 74.
49. Палій О.М. Демографічна ситуація в країнах Центральної та Східної Європи / О.М. Палій // Демографія та соціальна економіка. — 2007. — №2. —

С. 3-13.

50. Погорельская С.В. «Похищение Европы»: Германская политика в ходе преодоления Евросоюзом иммиграционного кризиса 2015 – нач. 2016 г. / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы.- 2016. - №4. – С. 104 – 139.
51. Пономаренко А.В. «Исламский фактор» в миграционных процессах в Западной Европе на примере Великобритании, Германии и Франции / А.В. Пономаренко // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Всеобщая история. 2012. - №3. – С. 49 – 61.
52. Потемкина О.Ю. Миграционный кризис и политика Европейского союза / О.Ю. Потемкина // Актуальные проблемы Европы. – 2016. - №4. – С. 38 – 60.
53. Потёмкина О.Ю. После кризиса: «новый старт» миграционной политики ЕС / О.Ю. Потёмкина // Современная Европа. - 2019. - № 6. - С. 18-29.
54. Пуригіна О. Г. , Сардак С. Е. Міжнародна міграція / О.Г. Пуригіна, С.Е. Сардак. – К.: Академія, 2007. – 312 с.
55. Розанова М. С., Михеев В. Л. Институт гражданства. как механизм интеграционной политики в эпоху глобализации / М.С.Розанова, В.Л. Михеев. // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС.– 2013. - № 1 (Том 9). – С. 215 – 234.
56. Рубинский Ю. Демографические перспективы Европы / Ю. Рубинский // Современная Европа - № 12. – 2006. – С. 22 – 34.
57. Рубинский Ю. Демографические проблемы Франции / Юрий Рубинский // Современная Европа. - 2005. - N 1. - С. 53-59.
58. Сапего Г. Иммигранты в Западной Европе / Галина Сапего // Мировая экономика и международные отношения. - М., 2006. - № 9. - С. 50–58.
59. Смирнов А. Низкая рождаемость и старение населения: причины, последствия, варианты политики // Артем Смирнов. - Прогнозис №1, 2004, с. 185-198.
60. Соколова Т.С. Политика регулирования иммиграционных потоков и интеграции иммигрантов в ведущих европейских странах // Южно-российский журнал социальных наук. – 2009. - № 1. – С. 78 – 91.

61. Старченков Г. И. Бумеранг миграции / Старченков Геннадий Иванович // Современная Европа. - 2004. - №3 / – С. 54 – 62.
62. Старченков, Г. Европа: куда ведет этно-религиозная трансформация? / Геннадий Старченков // Современная Европа. - 2014. - № 1. - С. 40-50 .
63. Татунц С. А. Аршба О. И. Иммиграционные процессы в глобализирующемся мире: проблемы и тенденции / С.А.Татунц, О.И. Аршба // Вестник Моск. ун-та. Сер. 25. Международные отношения и мировая политика. 2009. № 2. – С. 14 – 17.
64. Тардис М.. Роль Франции в урегулировании миграционного кризиса / М. Тардис // Современная Европа. - Москва, 2016. - N 4. - С. 83-93 .
65. Федій О. А. Демографічна політика в країнах світу: сутність та основні заходи / О. А. Федій, К. О. Грінько // Освітні й наукові виміри географії та туризму: матер. II Всеукраїнської науково-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю (м. Полтава, 26 квітня 2019 р.) / відп. ред. О. А. Федій. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. – С. 82-85.
66. Фролов И.Д. Соотношение первого и Второго демографического перехода в мире как фактор миграционного кризиса в европейском Союзе / И.Д.Фролов // Вестник Костромского государственного университета.-2018. - №3. – С. 69 – 73.
67. Хорошкевич Т.Г. Региональная диспропорция ФРГ в свете миграционного кризиса 2014-2015 гг. / Т.Г.Хорошкевич // Метаморфозы истории. - 2016. - №7. - С. 191-206.
68. Юдина Т.Н. Социология миграции: Учебное пособие для вузов / Т.Н. Юдина. М: Академический Проект, 2006. — 272 с.
69. Measuring international migration: Many questions, few answers. – Mode of acces: <http://www.un.org/esa/population/publications/migcoord/-popdiv.pdf>.
70. Lanzieri, G. Population in Europe 2007: first results. – Access mode : ec.europa.eu/eurostat.